

Co to je 'traktátovská teorie jazyka'?

Jaroslav Peregrin

Musím říci, že z reakce Ladislava Kvasze na můj článek *Proč Wittgenstein opustil traktátovskou teorii jazyka a proč bychom ho měli následovat (Na obranu osamelých běžců, ORGANON F 11, 198-201)* jsem poněkud na rozpacích. Kvasz říká, že moje stat' neobsahuje žádnou argumentaci proti traktátovskému pojetí, ale pouze "verbování" ve prospěch pojetí pozdního Wittgensteina. Obávám se, že na to nemohu reagovat jinak, než zopakovat, co jsem v článku psal a co se mně osobně jako argumentace jeví.

V *Traktátu* předkládá Wittgenstein pojetí jazyka, podle kterého je věta *obrazem* nějaké situace; a toho dosahuje tak, že její prvky, "jména", představují předměty a uspořádání těchto jmen nějak odpovídá uspořádání předmětů ve zobrazované situaci. Později si Wittgenstein uvědomil, že toto pojetí spočívá na nepřiměřeném chápání jazyka jako soustavy jmen. Za svého druhu jména jsou považovány i věty - i jejich smysluplnost je chápána jako věc *představování* nějaké entity. Navíc v případě jmen není vůbec vysvětleno, co to znamená, že *představují* předměty. Obě tyto věci pokládá Wittgenstein později za nepřiměřené: co to znamená představovat nebo pojmenovávat nějakou entitu začíná považovat za netriviální problém, který volá po mnohem hlubší analýze našich jazykových praktik, než jaká byla nabídnuta v *Traktátu*; a obecné ztotožňování smysluplnosti s představováním začíná považovat za zcela zásadní chybu. Jak ho v článku cituji: „Pro Frega byla volba následující: buď máme co do činění s inkoustovými značkami na papíře, nebo jsou tyto značky znaky *něčeho* a to, co představují, je jejich významem. Že jsou tyto alternativy chybně postaveny, je vidět na šachové hře: tady nám nejde o dřevěné figurky, a přece tyto nic nepředstavují - ve Fregově slova smyslu nemají žádný význam. Existuje ještě třetí možnost, znaky mohou být užívány jako ve hře.” ... ‘Významem’ pěšce je, chceme-li, souhrn pravidel, které pro něj platí. A tak lze také říci: významem číselného znaku je, chceme-li, souhrn pravidel, které platí pro něj.“ (Waisman, 1984, s. 150). Není-li tohle pro Kvasze argumentace, nevím, co by jí mělo být.

1. Kvasz považuje za zarážející můj výrok o "křišťálové jasnosti" *Traktátu*. Tady je ale se svou kritikou na špatné adrese: tento termín není můj, ale Wittgensteinův (to jsem explicitně neuváděl, protože jsem měl pocit, že je mezi lidmi, kteří se Wittgensteinem zabývají, natolik veřejně známý, že to není potřeba). Používá ho ve *Filosofických zkoumáních* (§§ 107, 108), když kritizuje onen druh přístupu k jazyku, který sám předvedl v *Traktátu* a který vychází z toho, co se mu nyní jeví jako "předsudek": totiž že ve skutečném jazyce *musíme* najít nějaký ideální řád (konkrétně například onu atomickou bázi, kterou předpokládá *Traktát*). Zdá se mi být nepochybné, že Wittgenstein skutečně vidí rozdíl mezi svou ranou a svou pozdní koncepcí způsobem, který Kvasz považuje za nejapný: totiž za posun od pohledu "naivního, zjednodušujícího komplexnost vztahu jazyka a světa" k pohledu "zralému, zohledňujícímu tuto komplexnost". Ale aby to nevypadalo, že se já vyvlékám ze zodpovědnosti: já samozřejmě v tomhle plně souhlasím s pozdním Wittgensteinem. A ve svém článku jsem se právě pokoušel vysvětlit proč.

2. Další Kvaszovu výtku musím ocitovat v plném znění: "Peregrin objasňuje traktátovskou víziu ako predstavu, že 'jazyk môžeme prirovnať k akejsi komplexnej sústave mien', a následne ji opisuje ako pripevňovanie tabuliek na domy. Takto navodzuje pocit, že traktátovská koncepcia fungovania jazyka nejako súvisí s pripevňovaním tabuliek: Pritom už veta 1.1 *Traktátu* (...). ukazuje, že s teóriou pripevňovania tabuliek to mie je až tak jasné."

Tohle se mi zdá být tak trochu polemickou ranou pod pás: příklad s připevňováním tabulky byl ilustrativní; a ilustrovat měl obecný fakt, že vztah pojmenování není vůbec tak triviální, jak se na první pohled jeví. (První věta *Traktátu* není nijak v rozporu s tím, že smysluplnost je obecně vykládána jako *představování* - poukazuje pouze na fakt, že věty představují entity jiného druhu než jména, totiž nikoli předměty, ale situace [Sachverhalt].) Když jsme u jazyka (jazyků) vědy, o které Kvaszovi jde: co to například znamená, že nějakou subatomickou částici pojmenujeme "kvark"? Jistě něco jiného, než když třeba nějaké dítě pokřtíme "Ladislav" - kvarky tu totiž nejsou k dispozici takovým způsobem jako dítě, na které můžeme ukázat a říci "Křtím tě ...". Ale *co* přesně to tedy znamená? Právě tohle se mi jeví být jádrem sporu mezi pozdním a raným Wittgensteinem; a zaráží mě, že k tomu Kvasz nepovažuje za nutné nic říci.

3. S Kvaszovou teorií vývoje jazyka vědy jsem se měl možnost nedávno podrobně seznámit a jeví se mi být velice zajímavou; příliš však nechápu, co má společného s *Traktátem*, kromě toho, že si z něj vypůjčuje termín "forma zobrazení". Ve Wittgensteinových ústech tento termín odkazuje k tomu, co má společného jazykově-myšlenkový obraz a to, co je jím zobrazováno; a po pravdě řečeno, nemá příliš jasný obsah. V případě mapy je například forma zobrazení jasná: je to *prostorové uspořádání* prvků mapy, které odpovídá prostorovému uspořádání toho, co tyto prvky představují. V případě věty a jí představované situace tady však žádná takováto *zjevná* podobnost není - věta, jako typ zvuku nebo grafického tvaru nemá se situací nic očividně společného - *co* s ní tedy sdílí, že ji dokáže zobrazit? Na to Wittgenstein v podstatě neodpovídá; pouze onu neznámou pojmenovává: "*logická* forma zobrazení". A Kvasz, nakolik mu já rozumím, také používá termín "forma zobrazení" především k tomu, aby odlišil různé druhy jazyků (z hlediska souvislostí mezi nimi a geneze jednoho z druhého), nikoli aby nějak srozumitelně charakterizoval vztah těchto jazyků ke světu.

To, co já považuji za charakteristické pro ten obraz vztahu mezi jazykem a světem, který Wittgenstein v *Traktátu* vykresluje, je jejich *izomorfie*. Atomy jazyka odpovídají atomům světa; a uspořádání atomů jazyka tak odpovídá analogickému uspořádání atomů skutečnosti. Z toho se mi zdá vyplývat, že nemohou existovat dva ('správné') jazyky, které by popisovaly tentýž svět. *Ergo* buď existuje jediný svět, a pak také existuje jediný ('správný') jazyk; nebo existuje neredukovatelná pluralita jazyků, ale pak existuje i neredukovatelná pluralita světů. Domnívám se, že právě tohle můžeme vidět jako jeden z motivů Wittgensteinovy konverze: nebyl schopen nadále věřit, že jazyk 'odpovídá' světu pouze jediným způsobem; ale současně mu nic nebylo vzdálenější než relativismus. Právě proto, domnívám se, dospěl (po komplikovaných pokusech o pouhou revizi svého původního stanoviska, jak jsou dokumentovány zejména v jeho *Filosofických poznámkách* a *Filosofické gramatice*) k přesvědčení, že je třeba odmítnout samotný *základ* traktátovské koncepce. A domnívám se, že nakolik se Kvasz chce k této koncepci hlásit a současně vyznávat neredukovatelnou pluralitu jazyků, natolik je jeho počínání kvadraturou kruhu.

Je samozřejmé, že *Traktát* je velice podnětná kniha a že zdaleka ne všechno, co v ní Wittgenstein psal, později opustil. Zřejmě však opustil onu 'reprezentační' teorii jazyka, o kterou se *Traktát* opírá - a já jsem ve svém článku apeloval na to, abychom ho právě v tomto následovali. Kvasz je proti tomu - avšak na obranu reprezentační teorie (to jest teorie, že smysluplnost je ve své podstatě vždy představováním) neříká vůbec nic. Není mi tedy vůbec jasné, za *co* z traktátovské koncepce vlastně tak bojuje.